

УДК 371 (477)

Лебідь І. Ю.*

ПРІОРИТЕТНІ ЗАВДАННЯ УПРАВЛІННЯ ПОЧАТКОВОЮ ОСВІТОЮ В 30-Х РОКАХ ХХ СТ.

У статті розглянуті питання особливості управління початковою освітою в 30-х роках ХХ ст. Для цього періоду актуальними виступали модернізація змісту початкової освіти, розроблення та апробація нових навчальних планів і програм на засадах розширення палітри основ наук. Особливу увагу в цей час було приділено підвищенню кваліфікації вчителів, зокрема, історії, географії, мови та літератури. Одним із найважливіших досягнень радянської школи на Україні було розширення мережі шкіл з українською мовою навчання.

Ключові слова: освітня система, початкова освіта, навчальні програми, політичний режим, державне управління.

30 грудня 1922 р. Україна увійшла до складу СРСР. Система освіти в УРСР розвивалася в умовах формування радянського суспільства, у рамках Конституції СРСР, згідно з якою система освіти в країні мала бути єдиною, забезпечувати загальноосвітню й професійну підготовку громадян, служити комуністичному вихованню, духовному і фізичному розвитку молоді, готувати її до праці і громадської діяльності

Вагомий внесок у розвиток історії педагогіки зроблено педагогами-сучасниками. Так, зокрема праця «Нариси історії українського шкільництва 1905-1933 рр.» за ред. О. Сухомлинської дає можливість усвідомити процеси розвитку системи освіти в Україні в перші десятиріччя ХХ століття. Школознавчий аспект проблеми управління школою в історичному плані частково розкрито в монографії М. Кондакова «Теоретические основы школоведения» (1982 р.). Автор стисло аналізує найбільш відомі школознавчі праці 17-30-х років, які видані в Москві (Н. Иорданский «Школоведение». – М., 1929 г.; М. Веселов, Д. Логинов «Организация работы в советской школе: Практическое школоведение» – М., 1935; А. А. Клепиков «Работа заведующего начальной школой». – М., 1939), у яких висвітлено теоретико-прикладні засади управління освітою, що мають важливе науково-практичне значення. Однак, неповною мірою розглянуто питання розвитку теорії управління початковою освітою в Україні.

Мета статті: полягає у дослідженні особливостей управління початковою освітою в Україні в 30-х роках.

Функціонування системи освіти й управління нею здійснювалося переважно на демократичних засадах, про що свідчать такі принципи як рівність усіх громадян у здобутті освіти незалежно від расової і національної належності, статі, ставлення до релігії, майнового і соціального стану; обов'язковість освіти для всіх дітей і підлітків; державно-громадський характер управління навчально-виховними закладами; свобода вибору мови навчання; безплатність всіх видів навчання; єдність системи народної освіти і наступність усіх типів навчальних закладів, що забезпечує можливість переходу від нижчих ступенів навчання до вищих; єдність навчання і комуністичного виховання; співробітництво школи, сім'ї і громадськості у вихованні дітей і молоді; зв'язок навчання і виховання з виробничою практикою; науковий, гуманістичний і високоморальний характер освіти і виховання; спільне навчання осіб обох статей; світський характер освіти [1, с. 6–8].

Наркомат освіти, який очолював М. О. Скрипник, відіграв вирішальну роль у національно-культурному будівництві в Україні наприкінці 20-х – на початку 30-х років. 13 серпня 1930 р. було прийнято постанову ВУЦВК «Про реорганізацію Народного Комісаріату Освіти», якою цьому відомству делегувалися функції керівництва не лише системою освіти,

* © Лебідь І. Ю., 2014

а й культурно-освітньою, пропагандиською, науково-дослідною, видавничою, мистецькою, літературною діяльністю. У постанові наголошувалося на важливості керівництва процесами українізації в усіх цих галузях, «методичного керівництва» та українізації державного апарату. Нарком М. О. Скрипник став головною фігурою у здійсненні цього процесу в Україні.

Під час керівництва М. О. Скрипника Наркомосом було розпочато радикальні зміни в управлінській діяльності освітянського відомства та у підпорядкованих йому управлінських структурах на місцях. Зокрема, започатковано перехід до адміністративно-командної системи управління освітою та до її максимальної централізації, що повністю відповідало процесам, котрі відбувалися в суспільно-політичному житті України [2]. На М. О. Скрипника покладалося завдання створення й організації роботи інспектур народної освіти, які повинні «рішуче усувати всі шкідливі чинники на шляху до комунізму» в діяльності закладів освіти [3, с. 149]. На посадах освітянських інспекторів у 1928 р. працювало 662 особи. Це була велика армія наглядачів за школою, в першу чергу за політичною ситуацією в ній та за поведінкою вчителів. Нагляд за роботою вчителя здійснювали не лише інспектори Наркомосу України. 5 вересня 1931 р. ЦК ВКП(б) було прийнято рішення про формування у складі партійних комітетів інституту шкільних інструкторів. У 1931/1932 н.р. 33 таких інструктори почали працювати в Україні. Крім цього, вчителі постійно перебували під наглядом Робітничо-селянської Інспекції, що вже розпочала чистки учительських колективів. С. О. Сірополко наводить такий факт: «М. О. Скрипник дозволив собі один раз так висловитися про наслідки чистки учительського персоналу, яку провела Робітничо-селянська Інспекція: «Внаслідок цього ми не мали такого головоп'ятства, що є цілком неприпустимим. Наприклад, на Україні вичищали десятками вчителів, школи залишалися без проводу. Були випадки, що припиняли навчання у школі, бо маса вчителів була звільнена, а замінити не було ким» [4, с. 114–115]. Щоправда, нормативними документами на інспекторів було покладено обов'язок також інструктувати вчителів-практикантів. Однак, ознайомлення з відповідними документами свідчать, що в їхній діяльності переважала контрольна функція.

У цей період Комуністична партія в небувалих масштабах здійснювала культурну революцію. Проблема кадрів, які опанували нову техніку, набула першорядного значення. XVI з'їзд ВКП(б), який відбувся влітку 1930 р., звернув особливу увагу на питання культурної революції. У звіті ЦК партії з'їздові було відмічено низку досягнень в галузі культури і підкреслено, що ці досягнення не є достатніми, незважаючи на те, що відсоток письменності значно підвищився з 33% в 1916 р. до 62,6%. Але вирішальним кроком у справі культурної революції був перехід до обов'язкового початкового навчання.

Відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 25 липня 1930 р. і постанови ЦВК і РНК СРСР від 14 серпня 1930 р. «Про загальне обов'язкове початкове навчання», а також постанови ЦК КП(б)У «Про запровадження обов'язкового загального початкового навчання на Україні» тільки в 1930 р. необхідно було забезпечити додатково до існуючого контингенту учнів понад 1,4 млн. дітей, із них 500 тис. підлітків віком 11 – 15 років, розширити мережу шкіл, відкрити в школах 7,8 тис. нових комплектів, підготувати вчительські кадри, забезпечити школи стабільними підручниками і навчальними програмами. Виконання цих завдань стояло в центрі уваги партійних і радянських органів, всієї громадськості [5].

Вже на перших роках здійснення обов'язкового початкового навчання було досягнуто значних успіхів. У рапорті Наркомосу УРСР ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У від 5 вересня 1931 р. зазначалося, що директиву партії про запровадження загального обов'язкового навчання на території УРСР в основному виконано: діти віком 8 – 10 років охоплені початковою школою на 98,2% проти 75,2% минулого року, в тому числі: у містах – 99,8%; підлітки 11 – 15 років охоплені навчанням на 85% [6, с. 38].

Одним із найневідкладніших завдань було розроблення нових навчальних програм і планів для загальноосвітньої школи, які забезпечували б озброєння учнів системою наукових знань, сприяли б розвитку їх активності в навчальному процесі, набуттю практичних умінь.

Отже, в 30-х роках ХХ ст. приділялася належна увага розробці програм початкової і середньої школи, створенню оригінальних підручників. Починаючи з 1933 р., після постанови ЦК ВКП(б) «Про підручники для початкової і середньої школи» Наркомос України провів значну роботу щодо створення й видання стабільних підручників для учнів та методичних посібників для вчителів [7, с. 3–4]. Постановою засуджувалися спроби органів управління освітою та видавництвам замість стабільних підручників видавати «групові робочі бібліотеки», «робочі книги», «журнали-підручники». У підготовці цієї постанови активну участь брав Нарком освіти М. О. Скрипник. Знаючи, що підручників для шкіл не вистачає, він наполегливо дбав про збільшення загального тиражу і водночас жорстко вимагав від авторів та видавництв «усунути ідеологічні і педологічні хиби, надати їм більшої доступності для широких мас населення, уніфікувати підручники, уникати розбіжностей й тим здешевити їх» [8, с. 132]. Авторам було доведено завдання щодо підготовки стабільних підручників, які потрібно і можна використовувати в школах протягом декількох років.

Велика увага приділялася роботі учнів з підручниками, написанню творів і переказів, розв'язуванню задач і вправ, використанню наочних посібників. Учителі привчали дітей до самостійної роботи, поєднували колективні форми роботи з індивідуальними, організували допомогу тим,

хто не встигав у навчанні. Поліпшилось планування навчального процесу, організація систематичного повторення вивченого. З метою піднесення якості знань у школах запроваджувалися різні форми обліку роботи: поточний, індивідуальний, систематичний.

Першорядного значення набувало завдання формування нової людини – колективіста. А. С. Макаренко наголошував, що правильно виховувати особистість можна тільки в колективі, через колектив і для колективу. «Я тепер спостерігаю дуже багато шкіл – і тут, у Москві, і в Києві доводиться бувати, – і я не завжди бачу колектив учнів, – писав він. Іноді доводиться бачити колектив класний, але мені майже ніколи не доводилось бачити колектив школи». Тим часом «правильне радянське виховання повинно бути організоване шляхом створення єдиних, сильних, впливових колективів. Школа має бути єдиним колективом, в якому організовані всі виховні процеси, і окремий член цього колективу повинен почувати свою залежність від нього – від колективу, повинен бути відданий інтересам колективу, обстоювати ці інтереси і в першу чергу дорожити ними» [9, с. 163].

Видатний радянський педагог підкреслював: коли будуть такі шкільні колективи, тоді, безумовно, успішно будуть, розв'язані і питання підвищення якості навчально-виховної роботи, зменшення другорічництва. За умов вмілого керівництва з боку педагогів дитячий колектив стає одним з вирішальних виховних факторів. Це, звичайно, не виключає потреби індивідуального підходу до кожного з учнів. Необхідно поєднувати виховання в колективі, через колектив з педагогічно чуйним індивідуальним підходом. А. С. Макаренко обстоював в теорії і на практиці ту точку зору, що школа, вчитель не тільки навчає, а й виховує. Він вважав, що школа повинна боротися за комунізм з такою самою волею, з такою самою мужністю, з таким самим напруженням, як і все наше суспільство [10, с. 111].

Покращення навчально-методичного забезпечення та вдосконалення навчальних програм сприяло успішному виконанню заходів щодо здійснення загального обов'язкового початкового навчання. У 1933/34 н.р. передбачалося охопити в Україні навчанням у початкових школах майже в два рази більше дітей, ніж у 1929 р. Загальнообов'язкове початкове навчання запроваджувалося в Україні такими швидкими темпами, яких не знала і не могла знати жодна країна світу.

Велика увага приділялася роботі учнів з підручниками, написанню творів і переказів, розв'язуванню задач і вправ, використанню наочних посібників. Учителі привчали дітей до самостійної роботи, поєднували колективні форми роботи з індивідуальними, організували допомогу тим, хто не встигав у навчанні. Поліпшилось планування навчального процесу, організація систематичного повторення вивченого. З метою піднесення якості

знань у школах запроваджувалися різні форми обліку роботи: поточний, індивідуальний, систематичний [11].

У ці роки в Україні приділялася особлива увага шкільному будівництву. Якщо з 1929 до 1934 р. в Україні було збудовано і здано в експлуатацію 3117 нових шкільних будинків на 420 тис. учнівських місць, то лише за один 1936 р. споруджено 286 шкіл у містах і 582 школи в селах на 420 тис. учнівських місць [11]. Починаючи з другої п'ятирічки, асигнування на утримання шкіл зросли майже в 4 рази і дорівнювали у 1933 р. 351353 тис. крб., а в 1938 р. – 1420419 тис. крб. Порівняно з першою п'ятирічкою бюджет шкіл України збільшився у 23 рази. Одночасно із зростанням асигнувань на потреби школи змінювалася і внутрішня структура бюджету – збільшувалися кошти на будівництво шкіл, їх ремонт, навчальне устаткування. Зростали також фонди заробітної плати вчительського та обслуговуючого персоналу шкіл [12, с. 685–686].

Одним із вагомих досягнень радянської школи в Україні було розширення мережі шкіл з українською мовою навчання і забезпечення дітям інших національностей можливості вчитися в школах їх рідною мовою. Про це свідчать такі дані: у 1937/38 н.р. 82,4% дітей навчалися у школах з українською мовою викладання, 14,2% – у школах з російською мовою викладання і 3,4% навчалися іншими мовами.

Характеризуючи зрушення в житті радянської школи, Н. К. Крупська писала: «За останні роки зроблено особливо багато для того, щоб здійснити загальне навчання: воно здійснене в обсязі чотирирічки, а в деяких областях навіть в обсязі семирічки. За останній рік проведено велику роботу, конче потрібну для того, щоб підвищити якість навчання. Школи розкрупнюються, споруджено багато прекрасних будинків під школи, школам повернуто чимало приміщень, зроблено ремонт. Учні шкіл України забезпечуються зошитами, перами, олівцями, дошками, крейдою. Проведено велику роботу щодо розроблення стабільних підручників, відібрано кращі підручники і видано в мільйонах примірників. Систематично і стабільно проводилася підготовка вчителів. Партія, Ради піклуються про школу» [13, с. 480].

У резолюції XIV з'їзду КП(б)У (червень 1938 р.) підкреслювалося, що Радянська Україна перетворилася на республіку високої соціалістичної культури. У 1938/39 н.р. в республіці працювало 11120 початкових шкіл, 8180 семирічних, 2963 середніх загальноосвітніх школи, в яких навчалася понад 5 млн. учнів.

Новий етап у розвитку загальноосвітньої школи знаменували рішення XVIII з'їзду ВКП(б) (березень 1939 р.). Серед невідкладних завдань на третю п'ятирічку було проголошено: здійснення загального середнього навчання в місті, а на селі і в усіх національних республіках – загального семирічного навчання, розширення охоплення дітей десятирічним навчанням. Впроваджуючи в життя директиви XVIII з'їзду ВКП(б), XV з'їзд КП(б) У (травень 1940 р.) визнав за необхідне посилити увагу до роботи шкіл, накреслив заходи щодо повного охоплення середньою освітою на кінець третьої п'ятирічки дітей у містах і робітничих селищах та 7-річною освітою дітей на селі. Успішне виконання завдань третьої п'ятирічки забезпечило повсюдне зростання мережі початкових семирічних та середніх шкіл у республіці. У 1940-1941 н.р. в УРСР працювало 15310 початкових шкіл, в яких навчалася 1177448 учнів; 10957 семирічних шкіл, що охоплювали навчанням 2346314 учнів, тобто число семирічних шкіл за два роки зросло на 2777. Кількість середніх шкіл у 1940/1941 н.р. збільшилась проти 1932/33 н.р. майже у 18 разів [14, с. 10–12].

Внаслідок вжитих заходів партійних, державних і громадських органів управління освітою у 30-х роках поліпшилися всі ланки навчально-виховної роботи школи. Були затверджені нові навчальні плани та програми, створені нові стабільні підручники, урок став основною формою організації навчальної роботи, підвищилась роль учителя як керівника педагогічного процесу, велика увагу приділялась фізичному та естетичному вихованню учнів у процесі вивчення основ наук, у позакласній і позашкільній роботі. Передова частина вчительства і працівників органів народної освіти велику увагу приділяли системному

викладу навчального матеріалу на уроках, застосовували різні форми, методи, способи і прийоми навчання; вчителі початкових класів приділяли більше уваги засвоєнню учнями основ грамоти, письмової і усної мови; значно поживалася позакласна і позашкільна робота, а також робота дитячих позашкільних установ.

Отже, одним із пріоритетних завдань управління початковою освітою в Україні 30-х роках ХХ ст. була демократизація її функціонування на засадах: рівності всіх громадян у здобутті освіти; обов'язковості освіти для дітей віком 8-11 років; державно-громадського характеру управління; безплатності навчання; єдності навчання і виховання; співробітництва школи, сім'ї і громадкості; зв'язку навчання і виховання з виробничою практикою; гуманістичного характеру освіти і виховання; спільного навчання осіб обох статей; світського характеру освіти.

Список використаних джерел

1. Скуратівський Д. Освіта в системі соціалістичного будівництва / Д. Скуратівський // Виробнича думка: тиж. дод. до газ. «Народний учитель». – 1931. – 10 жовт. (№ 41). – С. 6-8.
2. Скрипник М. Чергові завдання народної освіти / М. Скрипник // Шлях освіти. – 1927. – № 10. – С. 4-7.
3. Собчинська М. М. Реформа школи в Українській Народній Республіці // Наукові праці історичного факультету [Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту]. Т. 1. – С. 149.
4. Сірополко С. Народня освіта на Советській Україні / С. Сірополко. – Варшава, 1934. – С. 114-115.
5. Про загальне обов'язкове початкове навчання. Постанова ЦК ВКП(б) від 25 липня 1930 // За загальне навчання: зб. директив та інструкцій. – Х.: Держ. вид-во України, 1930. – Вип. I. – 56 с.
6. Культурне будівництво в Україні : статистичний довідник. – Х.: Держ. вид-во України, 1936. – С. 38.
7. Про підручники для початкової та середньої школи : постанова ЦК КП(б)У від 11 берез. 1933 р. // Бюлетень Народного Комісаріату Освіти УСРР. – 1933. – № 13. – С. 3-4.
8. Про підручники: постанова Наркома НКО т. Скрипника від 10 січ. 1929р. // Бюлетень Народнього Комісаріату Освіти УСРР. – 1929. – № 10. – С. 132.
9. Макаренко А. С. Сочинения : в 7 т. / А. С. Макаренко. – М., 1960. – Т.5. – С. 163.
10. Макаренко А. С. Вибрані педагогічні твори / А. С. Макаренко. – К., 1950. – С. 111.
11. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. / за ред. О. О. Любара. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – 450 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
12. Культурне будівництво в Українській РСР. – К. : Політвидав, 1959. – С. 685-686.
13. Крупская Н. К. Доклад на Пленуме III сессии ГУСа / Н. К. Крупская // Пед. соч. – Т. 2. – С. 480.
14. Бухало С. М. Підсумки 1939-1940 і основні завдання наступного 1940-1941 навчального року / С. М. Бухало // Ком. освіта. – 1940. – № 9. – С. 10-12.

The issue discussed in this article, is a feature of the management of primary education in the 30 years of the twentieth century. This period relevant content were upgrading primary education, development and testing of new curriculum based on the principles of science expand the palette. Particular attention was paid to that time for teachers, including history, geography, language and literature. One of the most important achievements of the Soviet school in Ukraine was to expand the network of schools with Ukrainian language.

Keywords: education system, primary education curriculum, the political regime, public administration.